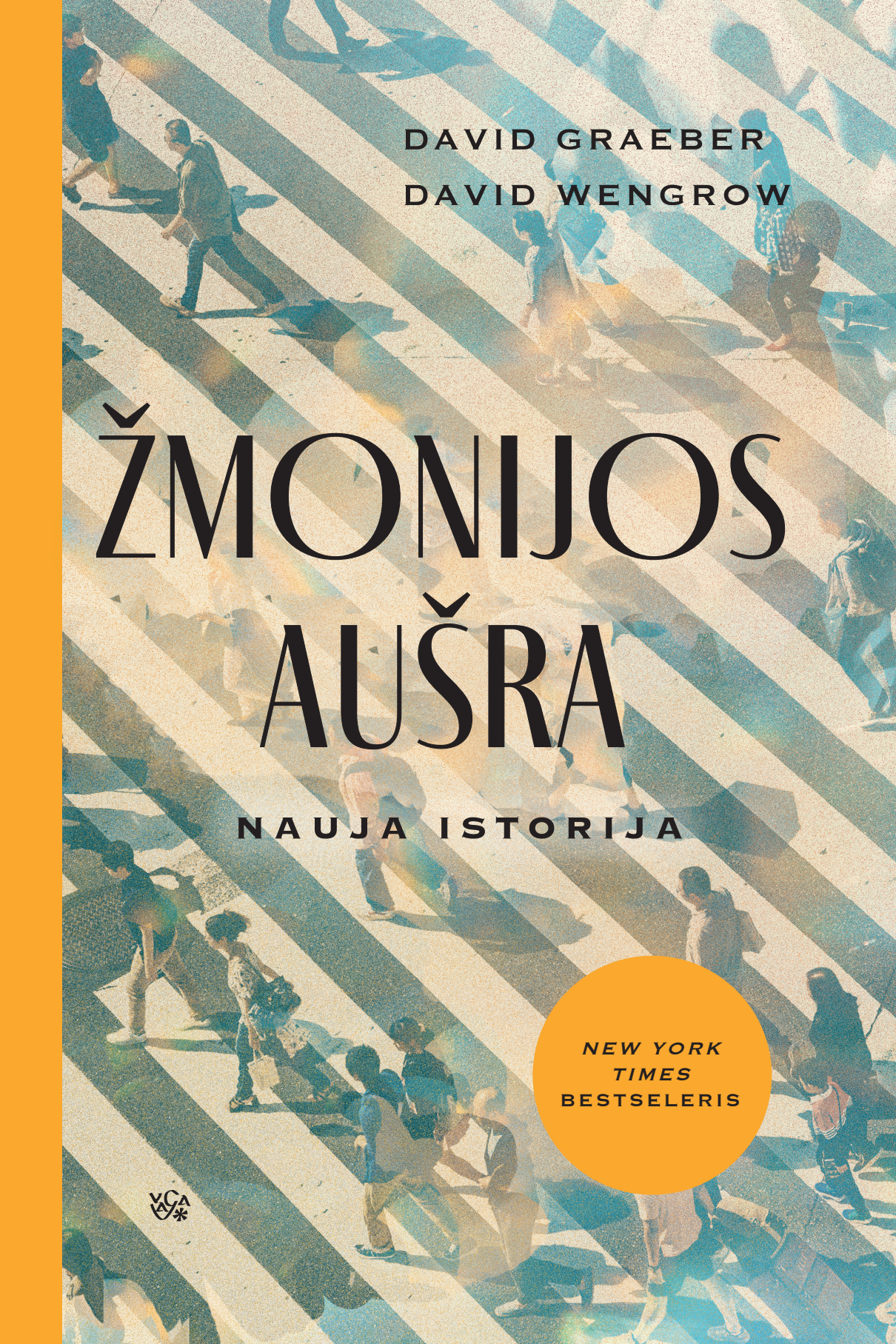

DAVID GRAEBER
DAVID WENGROW

ŽMONIJOS AUŠRA

NAUJA ISTORIJA

NEW YORK
TIMES
BESTSELERIS

DAVID GRAEBER
DAVID WENGROW

ŽMONIJOS AUŠRA

NAUJA ISTORIJA

Iš anglų kalbos vertė
Laurynas Barkauskas

VILNIUS, 2025

Versta iš:

David Graeber, David Wengrow

The Dawn of Everything

Bibliografinė informacija

pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų

informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

Projektą finansuoja

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

© David Graeber, David Wengrow, 2021

© Vertimas į lietuvių kalbą, Laurynas Barkauskas, 2025

© Viršelis, Algimanta Sirvydaitė, 2025

© Leidykla VAGA, 2025

ISBN 978-5-415-02854-2

TURINYS

1 Atsisveikinimas su žmonijos vaikyste

KODĖL ŠI KNYGA NEPASAKOJA APIE NELYGYBĖS IŠTAKAS

7

2 Nuodėmingoji laisvė

ČIABUVIŲ KRITIKA IR PAŽANGOS MITAS

28

3 Atitirpęs ledynmetis

SUPANČIOTI IR IŠSIPANČIOJĘ: KINTANČIOS POLITIKOS GALIMYBĖS

69

4 Laisvi žmonės, kultūrų kilmė ir privačios nuosavybės radimasis (nebūtinai tokia tvarka)

103

5 Prieš daugybę metų

KODĖL KANADOS RINKĖJAI LAIKĖ VERGUS, O JŲ KAIMYNAI IŠ KALIFORNIJOS – NE;
ARBA „GAMYBOS PRIEMONIŲ“ PROBLEMA

139

6 Adonio sodai

NEĮVYKUSI REVOLIUCIJA: KAIP NEOLITO ŽMONĖS IŠVENGĖ ŽEMDIRBYSTĖS

176

7 Laisvės ekologija

KAIP ŽEMDIRBYSTĖ ATŠUOLIAVO, SUKLUPO IR APDŪMĖ VISĄ PASAULĮ

208

8 Įsivaizduojami miestai

PIRMIEJI EURAZIJOS MIESTIEČIAI MESOPOTAMIJOJE, INDO SLĖNYJE, UKRAINOJE
BEI KINIJOJE IR KAIP JIE PASTATĖ MIESTUS BE KARALIŲ

230

9 Besislepiant matomoje vietoje

ČIABUVIŠKOS SOCIALINIO BŪSTO IR DEMOKRATIJOS IŠTAKOS AMERIKOS ŽEMYNE

272

10 Kodėl valstybė neturi ištakų

KUKLI SUVERENITETO, BIUROKRATIJOS IR POLITIKOS PRADŽIA

297

11 Sugrįžimas

APIE ISTORINIUS ČIABUVIŲ KRITIKOS PAGRINDUS

362

12 Išvados

ŽMONIJOS AUŠRA

403

IŠNAŠOS 431

BIBLIOGRAFIJA 498

Atsisveikinimas su žmonijos vaikyste

KODĖL ŠI KNYGA NEPASAKOJA APIE NELYGYBĖS IŠTAKAS

Ši nuotaika juntama visose plotmėse: politinėje, socialinėje ir filosofinėje.

Gyvename tokiu metu, kurį senovės graikai vadino καιρός,

tinkamu pasireikšti „dievų metamorfozei“,

t. y. fundamentalių principų ir simbolių virsmui.

KARLAS GUSTAVAS JUNGAS. *NEATRASTA SAVASTIS* (1958)

Didžioji dalis žmonijos istorijos prarasta negrįžtamai. Mūsų rūšis, *Homo sapiens*, egzistuoja bent 200 tūkst. metų, tačiau mes bemaž nieko nenučiuokiame apie tai, kas vyko didžiąją šio laiko dalį. Pavyzdžiui, Šiaurės Ispanijoje esančiame Altamirós urve apytikriai nuo 25 tūkst. iki 15 tūkst. m. pr. m. e., t. y. bent 10 tūkst. metų, buvo piešiama ir raižoma ant sienų. Tikėtina, šiuo laikotarpiu nutiko nemažai dramatiškų įvykių. Apie daugumą jų mes nieko nežinome.

Dažnam tai nerūpi, nes daugelis, šiaip ar taip, retai mąsto apie bendrą žmonijos istoriją. Tam nėra pakankamo pagrindo. Jei toks klausimas ir iškyla, tai paprastai tik tuomet, kai svarstome, kodėl pasaulyje tiek neteisybės ir dėl ko žmonės taip dažnai vienas su kitu blogai elgiasi, t. y. domintis, kokios yra karo, gobšumo, išnaudojimo, sisteminio abejingumo kitų kančioms priežastys. Ar mes visada tokie buvome, o gal kadaise mums nutiko kažkas baisaus?

Ši diskusija iš esmės yra teologinė. Mes iš principo klausiamo, ar žmonės iš prigimties yra geri, ar blogi. Tačiau rimčiau pagalvojus akivaizdu, jog taip suformuluotas klausimas neatrodo prasmingas. „Gėris“ ir „blogis“ – grynai žmogiškos sąvokos. Niekam nekiltų mintis įrodinėti, jog žuvis arba medis yra geri arba blogi, nes šias sąvokas žmonės sukūrė, kad palygintų save vienas su kitu. Vadinasi,

ginčytis, ar žmonės iš esmės geri, ar blogi, tiek pat prasminga, kaip ginčytis, ar žmonės iš esmės stori, ar ploni.

Vis dėlto tais atvejais, kai susimąstome apie priešistorės pamokas, kone visada grįžtame prie panašių klausimų. Visi žinome krikščionišką atsakymą: pradžioje žmonės gyveno nekaltai, bet tada susitepė gimtąja nuodėme. Troškome tapti dievais ir buvome už tai nubausti, o dabar gyvename nuopuolyje, vildamiesi sulaukti atpirkimo. Šiandien populiori šios istorijos versija paprastai pateikiama pasitelkiant kokią nors Jeano Jacques'o Rousseau 1754 m. parašyto *Samprotavimo apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus* variaciją. Pasak jo, kitados buvome medžiotojai-rinkėjai, mažomis bandomis gyvenę vaikiškos nekaltybės būklėje. Šios bandos buvusios egalitarinės kaip tik todėl, kad buvo mažos. Ir tik po „žemdirbystės revoliucijos“ bei vėliau iškilusių miestų šiai laimingai būklei atėjo galas – atsirado „civilizacija“ ir „valstybė“, kurios taip pat davė pradžią rašytinei literatūrai, mokslui ir filosofijai, tačiau kartu ir beveik visoms žmonių gyvenimo blogybėms: patriarchatui, reguliariosioms kariuomenėms, masinėms egzekucijoms bei įkyriems biurokratams, reikalaujantiems, kad didžiąją gyvenimo dalį praleistume pildydami formas.

Nors ši versija itin supaprastinta, ji iš tiesų yra pamatinė ir iškyla į paviršių kiekvieną kartą, kai kas nors – nuo darbo psichologijos atstovų iki radikalių teoretikų – prabyla maždaug taip: „bet juk žmonės iš tiesų didžiąją savo evoliucijos dalį gyveno dešimties ar dvidešimties narių grupėmis“ arba „perėjimas prie žemdirbystės buvo turbūt didžiausia žmonijos klaida“. Matysime, jog daugelis populiarių autorių gana aiškiai pateikia būtent tokius argumentus. Problema ta, kad ieškantieji alternatyvos šiam slogiam požiūriui į istoriją tuojau supras, jog vienintelis likęs pasirinkimas yra dar blogesnis – jei ne Rousseau, tai Thomas Hobbes'as.

1651 m. išleistas Hobbes'o *Leviatanas* daugeliu atžvilgių yra pamatinis moderniosios politinės teorijos veikalas. Jame dėstoma, jog dėl žmonių savanaudiškumo gyvenimas prigimtinėje žmonijos būklėje toli gražu nebuvęs nekaltas – veikiau „vienišas, vargingas, baisus, brutalus ir trumpas“, kitaip tariant, tai karo būklė, kai visi kaunasi prieš visus. Pasak Hobbes'o šalininkų, pažanga šios tamsios būklės atžvilgiu padaryta pasitelkiant būtent tuos represinius mechanizmus, dėl kurių skundėsi Rousseau: valdžią, teismus, biurokratiją, policiją. Šis požiūris gyvuoja taip pat labai ilgai. Neatsitiktinai anglų kalboje žodžiai „politika“ (*politics*), „mandagus“ (*polite*) ir „policija“ (*police*) skamba vienodai – jie visi kilę iš sen. graikų kalbos žodžio *polis*, t. y. „miestas“, kurio lotyniškas atitikmuo – *civitas*,

o iš šio kildinami žodžiai „pagarba“ (*civility*), „pilietinis“ (*civic*) ir tam tikras modernus „civilizacijos“ (*civilization*) suvokimas.

Remiantis šiuo požiūriu, žmonių visuomenės pagrindą sudaro kolektyvinis mūsų žemesniųjų instinktų slopinimas, būtinas gyvenant didelėmis grupėmis vienoje vietoje. Taigi modernių laikų Hobbes'o šalininkas teigtų, kad mes iš tiesų didžiąją savo evoliucijos dalį gyvenome mažomis bandomis, kurios tarpusavyje sutarė daugiausia dėl to, kad turėjo bendrą interesą – palikuonių išlikimą (evoliucinės biologijos atstovai tai vadina „tėvų investicija“). Tačiau net ir tokios grupės nesirėmė lygybės principu. Pagal šią versiją, visada egzistuodavo dominuojantis patinas. Hierarchija ir dominavimas bei ciniškas savanaudiškumas visada sudarė žmonių visuomenės pamatą. Tiesiog kolektyviai mes supratome, jog naudingiau pirmenybę teikti ilgalaikiams, o ne trumpalaikiams interesams; dar geriau kurti įstatymus, kurie blogiausiems impulsams leidžia pasireikšti tik tokiose socialiai naudingose srityse kaip ekonomika, bet draudžia juos visur kitur.

Skaitytojas iš mūsų tono turbūt jau suprato, kad nenorime rinktis tarp šių dviejų alternatyvų. Savo kontrargumentus suskirstėme į tris plačias kategorijas. Kaip pasakojimai apie bendrą žmonijos istorijos kryptį, šios alternatyvos:

1. paprasčiausiai neatitinka tiesos;
2. turi skaudžių politinių pasekmių;
3. be reikalo paverčia praeitį nuobodžia.

Šioje knygoje mėginame pateikti kitokią, viltingesnę ir įdomesnę istoriją, kuri tuo pat metu labiau atsižvelgia į pastarųjų kelių dešimtmečių mokslinius tyrimus. Mes į vieną vietą surinkome duomenis iš archeologijos, antropologijos ir susijusių disciplinų, kuriais remiantis iškyla visiškai naujas pasakojimas, kaip žmonių visuomenės vystėsi pastaruosius 30 tūkst. metų. Kone visi šie moksliniai tyrimai prieštarauja populiariajam pasakojimui, tačiau nepaprasti atradimai pernelyg dažnai taip ir lieka vien specialistų darbuose arba turi būti skaitomi tarp eilučių mokslinėse publikacijose.

Iškylantis naujas paveikslas yra visiškai kitoks: dabar žinome, jog, prieš atsirandant žemės ūkiui, žmonių visuomenės gyveno ne vien mažomis, egalitarinėmis bandomis. Priešingai, iki žemdirbystės egzistavusiame medžiotojų-rinkėjų pasaulyje netrūko drąsių socialinių eksperimentų, labiau primenančių politinių formų karnavalą, o ne pilkas evoliucijos teorijos abstrakcijas. Savo ruožtu žemdirbystė nei davė pradžią privačiai nuosavybei, nei tapo negrižtamu posūkiu į nelygybę. Tiesą sakant, daugybėje pirmųjų žemdirbių bendruomenių iš esmės

nebūta rangų ir hierarchijų. Užuoat įtvirtinę klasių skirtumus, stebėtinau daug ankstyvųjų miestų kūrėsi pagal griežtai egalitarinius principus be autoritarinių valdovų, ambicingų politikų ir karvedžių ar net įsakmių administratorių.

Informacija šiais klausimais plūsta iš visų pasaulio kampelių. Todėl skirtingų šalių tyrėjai pradėjo naujai vertinti etnografinę ir istorinę medžiagą. Remiantis šiais atradimais, būtų galima pateikti visiškai kitokį pasaulio istorijos paveikslą, tačiau iki šiol jie prieinami tik keletui privilegijuotų ekspertų (bet net ir pastarieji dažnai nesiryžta atsitraukti nuo mažytės savo dëlionės dalies, kad pasidalintų informacija su kitais, jų specifiniam polaukiui nepriklausančiais tyrėjais). Šios knygos tikslas yra į vieną vietą sudėti kai kurias šios dëlionės dalis, puikiai suvokiant, jog kol kas dar niekas nemato išsamaus vaizdo. Užduotis sudėtinga, o problemos tokios reikšmingos, kad prireiktų ne vienų metų tyrimų ir diskusijų, vien siekiant pradėti suprasti realias pamažu ryškėjančio paveikslo pasekmes. Tačiau labai svarbu šį procesą išjudinti. Tuojuu pamatysime, kad vyraujantis tiek šiuolaikinių Hobbes'o, tiek Rousseau šalininkų pripažįstamas „didysis istorijos paveikslas“ neturi nieko bendra su faktais. Tačiau siekiant pradėti suvokti naują informaciją nepakanka vien surinkti bei atsijoti didžiulį kiekį duomenų. Reikia keisti ir koncepciją.

Kad tai padarytume, turime sugrįžti atgal keliu, privedusiu prie modernios socialinės evoliucijos sampratos – idėjos, kad žmonių visuomenes galima suskirstyti pagal vystymosi pakopas, iš kurių kiekvienai būdingos tam tikros technologijos ir organizavimo formos: medžiotojai-rinkėjai, žemdirbiai, pramoninė miestietiška visuomenė ir taip toliau. Pamatysime, jog šių sąvokų kilmė susijusi su priešiška konservatyvia reakcija į pirmaisiais XVIII amžiaus dešimtmečiais paplitusią Europos civilizacijos kritiką. Tačiau ją kritikuoti pradėjo ne Apšvietos filosofai (nors jie iš pradžių tuo kritikavimu žavėjosi bei jį imitavo), o Amerikos čiaubuviai Europos visuomenės komentatoriai ir stebėtojai, pavyzdžiui, indėnų (huronų-vendatų genties) politikas Kandiaronkas, apie kurį daugiau sužinosime kitame skyriuje.

Iš naujo peržiūrėti vadinamąją „čiaubuvių kritiką“ reiškia rimtai įvertinti Europos kanonui nepriklausančių mąstytojų indėlį į socialinės minties raidą, ypač tų čiaubuvių, kuriuos Vakarų filosofai priskiria arba istorijos angelams, arba šėtonams. Abi pozicijos trukdo rasti intelektinių mainų ar net dialogo galimybei: vienodai sunku diskutuoti tiek su nelabuoju laikomu, tiek su sudievinu žmogumi, nes bene visos jo mintys ar kalbos bus palaikytos arba nereikšmingomis, arba itin giliomis. Dauguma šioje knygoje aptariamų žmonių seniai mirę. Su jais

jau nebeįmanoma pasišnekėti. Vis dėlto priešistorę pasiryžome parašyti taip, tarsi galėtume prakalbinti tuo metu gyvenusius žmones, užuot laikę juos kokiais nors negailestingo istorijos dėsniu pavyzdžiais, egzemplioriais, marionetėmis ar žaislais.

Žinoma, istorijos tendencijų nepaneigsi. Kai kurios jų galingos ir stiprios srovės, prieš kurias plaukti nepaprastai sunku (nors visada atsiranda gebančių tai padaryti). Tačiau vieninteliai „dėsniai“ yra tie, kuriuos sukuriame patys. Taip pereiname prie antrojo kontrargumento.

Kodėl tiek Hobbes'o, tiek Rousseau žmonijos istorijos interpretacijos turi skaudžių politinių pasekmių

Politinės Hobbes'o modelio pasekmės gana akivaizdžios. Mūsų ekonominė sistema grindžiama prielaida, kad žmonės iš prigimties yra baisūs ir savanaudžiai padarai, sprendimus priimančys remdamiesi ciniškais, egoistiniais išskaičiavimais, o ne altruizmu ar kooperacija; tokiu atveju tegalime tikėtis įmantresnių tariamai įgimtą potraukį kaupti ir susireikšminti kontroliuojančių vidinių ir išorinių mechanizmų. Rousseau pasakojimas apie tai, kaip žmonija iš pirmąsios egalitarinės nekaltybės būklės nusirito iki nelygybės, atrodo labiau optimistinis (bent jau egzistavo ta geresnė padėtis, nuo kurios nupulta), bet dabar jis dažniausiai pasitelkiamas stengiantis mus įtikinti, kad nors šiuolaikinė sistema ir neteisinga, daugių daugiausia įmanoma tik truputį ją pamodifikuoti. Šiuo požiūriu itin iškalbingas pats „nelygybės“ terminas.

Nuo 2008 m. finansų krizės ir po jos kilusios suirutės nelygybė ir ilgalaikė jos istorija tapo pagrindinėmis diskusijų temomis. Intelektualai, o tam tikru mastu net ir politinės klasės pasiekė šią tokį bendrą sutarimą, kad socialinė nelygybė tapo nebevaldoma ir kad dauguma pasaulio problemų vienaip ar kitaip kyla dėl vis gilėjančios prarajos tarp turtuolių ir beturčių. Vien atkreipti į tai dėmesį reikia mesti iššūkį globalioms galios struktūroms; vis dėlto problemos formuluotė ramina iš šių struktūrų besipelnančius žmones, nes jie numano, jog niekada ne taps įmanomas joks prasmingas sprendimas.

Juk įsivaizduokime, kad problemą įmanu buvo suformuluoti kitaip, kaip darėta prieš penkiasdešimt ar šimtą metų, t. y. kaip kapitalo koncentraciją, oligopoliją ar tam tikros klasės galią. Palyginti su šiais variantais, „nelygybės“ terminas skamba taip, tarsi iš tikrųjų būtų sukurtas skatinti tik dalines priemones ir kompromisus. Galime įsivaizduoti, kaip nuverstume kapitalizmą ar susilpnintume

valstybės galią, tačiau lieka visai neaišku, ką reikėtų panaikinti nelygybę. Kokią nelygybę? Susijusią su turtu? Galimybėmis? Kiek lygūs turėtų būti žmonės, kad jau galėtume tvirtinti, jog „nelygybė yra panaikinta“? Šis terminas tėra būdas formuluoti socialines problemas, tinkamas technokratams reformatoriams, nuo pat pradžių darantiems prielaidą, kad neįmanoma jokia reali socialinė transformacija.

Diskusijos apie nelygybę leidžia žaisti skaičiais, ginčytis dėl Gini koeficiento ir disfunkcijos lygių, pritaikyti mokesčių sistemas ar socialinio aprūpinimo mechanizmus, net sukrėsti visuomenę, paskelbiant skaičius apie blogėjančią situaciją („Įsivaizduojate? Vienam procentui turtingiausiųjų priklauso 44 proc. pasaulio turto!“), tačiau visa tai vyksta neatsižvelgiant į veiksnius, dėl kurių iš tikrųjų prieštaraujama tokiai „nelygiai“ socialinei santvarkai, pavyzdžiui, dėl to, kad kai kurie asmenys savo turtą paverčia galia veikti kitus arba tam tikrų žmonių poreikiai laikomi nesvarbiais, o jų gyvenimas savaime nevertingu. Tai neva neišvengiama nelygybės pasekmė, o nelygybė – neišvengiamas gyvenimo bet kokiaje didelėje, sudėtingoje, miestietiškoje, technologiškai pažengusioje visuomenėje padarinys. Ji visada egzistuos. Skirsis tik nelygybės mastas.

Šiandien ištis populiaru kalbėti apie nelygybę: nuo 2011 m. „pasaulinė nelygybė“ dažnai tapdavo pagrindine diskusijų tema Pasaulio ekonomikos forume Davose. Atsirado nelygybės rodiklių, ją tiriančių institutų ir nepaliaujamas srautas publikacijų, mėginančių dabartinę maniją dėl turto pasiskirstymo perkelti į akmens amžių. Bandyta apskaičiuoti net paleolito mamutų medžiotojų pajamas ir Gini koeficientą (pasirodo, abu yra labai žemi)¹. Atrodytų, jog jaučiame poreikį rasti matematines formules, kad pateisintume dar Rousseau laikais populiarų posakį, jog tokiose visuomenėse „visi buvo lygūs, nes gyveno vienodai skurdžiai“.

Visos šios istorijos apie prigimtinę nekaltybės ir lygybės būklę, kaip ir pats „nelygybės“ terminas, sudaro įspūdį, kad pesimizmas dėl dabartinės žmogaus būklės yra pagrįstas sveiku protu, pažvelgus į save per platų istorijos objektyvą. Žinoma, gyventi visiškai egalitarinėje visuomenėje įmanoma ir būnant pigmėjumi ar Kalahario bušmėnu. Tačiau, norint sukurti tikrai lygią visuomenę šiais laikais, reikės sugalvoti, kaip iš naujo sugrįžti prie gyvenimo mažomis rinkėjų bandomis, iš esmės neturint privačios nuosavybės. Rinkėjams reikia didelės teritorijos, o tai reikėtų, jog pasaulio gyventojų turėtų sumažėti maždaug 99,9 proc. Kitu atveju tegalime tikėtis pakeisti mūsų veidus amžinai trypančio bato dydį arba įsigudrinti surasti truputį laisvos vietos, kad kai kurie iš mūsų galėtų trumpam išsisukti nuo jo.

Pirmasis žingsnis tikslesnio ir viltingesnio pasaulio istorijos vaizdo link būtų pasitraukimas visiems laikams iš rojaus sodo ir paprasčiausias atsikratymas požiūrio, kad šimtus tūkstančių metų žemėje visi turėjo tą pačią idilišką socialinės santvarkos formą. Kad ir kaip būtų keista, tai dažnai laikoma reakciniu veiksmu. „Ar jūs norite pasakyti, kad niekada neegzistavo tikra lygybė? Ir todėl ji neįmanoma?“ Mūsų manymu, šie prieštaravimai duoda priešingą rezultatą ir, atvirai kalbant, yra nerealistiški.

Visų pirma, sunku įsivaizduoti, kad, tarkim, per 10 tūkst. ar gal net 20 tūkst. metų, kai žmonės piešė ant Altamiro urvo sienų, niekas – ne tik Altamiroje, bet ir niekur kitur žemėje – neišmėgino alternatyvių socialinės santvarkos formų. Kiek tai tikėtina? Antra, ar gebėjimas išmėginti skirtingas socialinės santvarkos formas savaime nėra esmingiausia to, kas daro mus žmonėmis, dalis? Tai yra būtybėmis, kurioms būdinga savikūra, laisvė? Mūsų manymu, svarbiausias žmonijos istorijos klausimas susijęs ne vienodomis galimybėmis prieiti prie materialių išteklių (žemės, kalorijų, gamybos veiksnių), kad ir kokie šie dalykai būtų reikšmingi, o su vienu gebėjimu prisidėti prie sprendimų, kaip galėtume gyventi kartu. Žinoma, naudojimasis šiuo gebėjimu reiškia, kad pirmiausia turi egzistuoti tam tikri prasmingi sprendimai, kuriuos vertėtų priimti.

Jei, kaip dauguma teigia, mūsų rūšies ateitis priklauso nuo gebėjimo sukurti kitokį darinį (tarkim, sistemą, kurioje turto negalima būtų lengvai paversti galia arba kurioje visų žmonių poreikiai būtų svarbūs, o gyvenimas savaime vertingas), tada svarbiausia išsiaiškinti, ar galime iš naujo atrasti laisves, kurios pirmiausia daro mus žmonėmis. Dar 1936 m. priešistorės tyrėjas V. Gordonas Childe'as parašė knygą *Vyras susikuria save*. Atmetę seksistinę kalbą, būtent tokią dviasią norėtume sužadinti. Mes esame kolektyvinės savikūros projektai. O jeigu taip pažvelgtume į žmonijos istoriją? Jei nuo pat pradžių žmonės laikytume turinčiomis lakią vaizduotę, protingomis, žaismingomis būtybėmis, nusipelniusiomis, kad taip ir būtų suprastos? Jei, užuot pasakoję apie savo rūšies nuopuolį nuo idiliškos lygybės būklės, paklaustume, kaip patekome į tokius conceptualius pančius, kad nė neišsivaizduojame galimybės iš naujo sukurti save?

Keli pavyzdžiai, paaiškinantys, kodėl visų pripažintos bendros žmonijos istorijos sampratos yra klaidingos (arba amžinasis Jeano Jacques'o Rousseau sugrįžimas)

Pradėję rašyti šią knygą, ketinome atsakyti į klausimus apie socialinės nelygybės ištakas. Tačiau netrukus supratome, jog šis metodas ne pats geriausias. Taip apibrėžiant žmonijos istoriją, daroma būtina prielaida, kad žmonija kadaise egzistavo idiliškoje būklėje ir kad tam tikru metu, kurį galima nustatyti, išklydo iš šio kelio, todėl tampa beveik neįmanoma užduoti klausimų, kurie mums iš tikrųjų atrodė įdomūs. Jautėme, kad kone visi pateko į šias pinkles. Specialistai nepateikdavo apibendrinimų. Keletas drąsesniųjų iš esmės visada atkurdavo kokią nors Rousseau istorijos versiją.

Pažvelkime į vieno tokio apibendrinimo pavyzdį – 2011 m. pasirodžiusią Francio Fukuyamos knygą *Politinės tvarkos ištakos: nuo priešistorės iki Didžiosios Prancūzijos revoliucijos*. Štai ką autorius laiko visų pripažinta tiesa apie ankstyvasias žmonių visuomenes: „Ankstyvuojant laikotarpiu žmonių politinė santvarka primena tokiems primatams kaip šimpanzės būdingą bandų visuomenę“, kuri, Fukuyamos manymu, yra „standartinė socialinės santvarkos forma“. Jis priduria, jog Rousseau iš esmės buvo teisus teigdamas, kad politinės nelygybės ištakos susijusios su žemdirbystės plėtra, nes, pasak Fukuyamos, medžiotojų-rinkėjų bendruomenės neturėjo jokios privačios nuosavybės sampratos, taigi ir akstino atsižymėti bei prisiskirti sau tam tikrą žemės lopinėlį. Autoriaus manymu, bandų tipo bendruomenės yra „visiškai egalitarinės“².

2012 m. išleistoje knygoje *Pasaulis iki vakar: ko galime išmokyti iš tradicinių visuomenių?* Jaredas Diamondas teigia, jog tokias bandas, kuriomis, jo manymu, žmonės gyveno „dar prieš 11 tūkst. metų“, sudarė „vos kelios dešimtys individų“, daugiausia susijusių kraujo ryšiais. Šios mažos grupės gyveno skurdžiai, „medžiodamos laukinius gyvūnus ir rinkdamos miško gėrybes“. Pasak Diamondo, šių žmonių socialinis gyvenimas buvo pavydėtinaai paprastas. Sprendimai būdavo priimami „bendraujant akis į akį“: turėta „nedaug asmeninio turto“ ir nebūta „jokios formalios politinės lyderystės ar aiškos ekonominės specializacijos“³. Diamondas daro liūdną išvadą, kad žmonės ženklų socialinės lygybės mastą pasiekė tik tokiose pirmą kartą grupėse.

Diamondo, Fukuyamos, taip pat Rousseau manymu, lygybę visur bei visiems laikams nutraukė žemdirbystė, kuri išlaikė didesnes populiacijas. Dėl jos pereita nuo „bandų“ prie „genčių“. Maisto pertekliaus kaupimas leido augti populiacijai,

todėl kai kurios „gentys“ išsivystė į „vadystėmis“ vadinamas rangines visuomenes. Fukuyama vaizduoja kone biblinį pasitraukimo iš rojaus procesą: „migruodamos ir prisitaikydamos prie kitokios aplinkos, mažos žmonių bandos kūrė naujas socialines institucijas ir taip pradėjo trauktis iš prigimtinės būklės“⁴. Jos kariavo dėl išteklių. Šių nevikrių ir paaugliškų visuomenių aiškiai laukė nema-lonumai.

Atėjo laikas užaugti ir paskirti tikrus lyderius. Atsirado hierarchijos. Priešintis nebuvo prasmės, nes, pasak Diamondo ir Fukuyamos, žmonėms pasirinkus dideles, sudėtingas organizavimo formas, hierarchija tampa neišvengiama. Net kai naujieji lyderiai pradėjo elgtis neteisingai, pasisavindami iš žemdirbystės gaunamą perteklių, kad paremtų savo pataikūnus ir giminaičius, paversdami visuomeninę padėtį nuolatine ir paveldima, rinkdami trofėjines kaukoles ir plėsdami vergių haremus arba išplėsdami savo varžovų širdis obsidiano peiliais, kelio atgal nebebuvo. Netrukus vadai įtikino kitus, kad juos vadintų „karaliais“, netgi „imperatoriais“. Diamondas kantriai mums aiškina:

Didelės populiacijos negali funkcionuoti be sprendimus priimančių lyderių, juos įgyvendinančių vykdytojų bei sprendimus ir įstatymus administruojančių biurokratų. Dėl šių priežasčių visų be valstybės valdžios svajojančių gyventi skaitytojų anarchistų svajonė, deja, yra nerealistinė: jums reikės surasti kokią nors mažą bandą ar gentį, kuri jus priimtų, kur visi visus pažįsta ir kur nereikia karalių, prezidentų ir biurokratų⁵.

Ši išvada niūriai skamba ne tik anarchistams, bet ir bet kuriam svarstančiam, ar egzistuoja kokia nors reali alternatyva dabartiniam *status quo*. Vis dėlto, nepaisant užtikrinto tono, stebėtina, kad šie pareiškimai iš tikrųjų nepagrįsti jokiais moksliniais įrodymais. Tuoj pamatysime, jog nėra pagrindo manyti, kad būtent mažos grupės dažniausiai būna egalitarinės ar, priešingai, kad didelės grupės privalo turėti karalius, prezidentus ar biurokratus. Tokie tvirtinimai yra paprasčiausi prietarai, pristatyti kaip faktai ar net istorijos dėsniai⁶.

Apie laimės siekimą

Visos šios teorijos tėra amžinas grįžimas prie 1754 m. Rousseau papasakotos istorijos. Daugybė šiuolaikinių mokslininkų kone atvirai teigia, kad jo vizija buvo įrodyta. Tai būtų nepaprastas sutapimas, nes pats Rousseau niekada netvirtino, jog prigimtinė nekaltybės būklė iš tikrųjų kada nors egzistavo. Priešingai, jis

tikino atliekantis mintinį eksperimentą: „Šiuos tyrimus turėtume laikyti ne istorinės tiesos paieškomis, o išimtinai hipotetiniais ir sąlyginiais samprotavimais, skirtais išsiaiškinti daiktų esmę, o ne atskleisti tikrąją jų kilmę...“⁷

Aprašydamas prigimtinę būklę ir jos išnykimą atsiradus žemdirbystei, Rousseau nė neketino suteikti pagrindo evoliucijos stadijų serijai, apie kurią, svarstydami „laukinumą“ ir „barbariškumą“, rašė tokie filosofai kaip Smithas, Fergusonas ar Millaras (o vėliau Lewisas Henris Morganas). Mąstytojas šių skirtingų būklių visai nelaikė socialinės ir moralinės pažangos stadijomis, atitinkančiomis istorinius gamybos veiksmų pokyčius: rinkimą, gyvulininkystę, žemdirbystę, pramonę. Rousseau veikiau pateikė alegoriją, kuria mėgino išnagrinėti fundamentalų politikos paradoksą: kodėl mūsų įgimtas laisvės siekis vis nuveda prie „spontaniško žygio nelygybės link“⁸?

Rousseau aprašo, kaip išradus žemdirbystę pirmiausia atsiranda privati nuosavybė, o tada kyla būtinybė valdžiai ją apsaugoti: „Visi bėgo link savo pančių, manydami, jog šie užtikrins jų laisvę, nes įžvelgę pilietinės santvarkos privalumus, tačiau neturėjo pakankamai patirties, kad numatytų jos keliamus pavojus“⁹. Mąstytojo įsivaizduota prigimtinė būklė buvo visų pirma pasitelkta pailiustruoti šiai minčiai. Iš tiesų ne Rousseau sugalvojo šią sąvoką – Europos filosofijoje prigimtinei būklei kaip retorinei priemone naudota jau visą šimtmetį. Plačiai taikyta prigimtinės teisės teoretikų, ji iš esmės leido kiekvienam valdžios ištakomis besidominčiam mąstytojui (Locke’ui, Grotiusui ir kitiems) pasijusti Dievu, sugalvojant savą žmonijos prigimtinės būklės variantą kaip spekuliacijų pradinį tašką.

Hobbes’as būtent tai ir darė, *Leviatane* rašydamas, jog pirmykštė visuomenės būklė privalėjo būti „bellum omnium contra omnes“, visų karas prieš visus, kurį galima įveikti tik įsteigus absoliučią suvereno valdžią. Jis neteigė, kad žmonės kadaise tokioje būklėje iš tikrųjų gyveno. Kai kurie įtaria, jog Hobbes’o karo būklė iš tiesų buvo alegorija apie XVII a. viduryje jo gimtojoje Anglijoje kilusį pilietinį karą, dėl kurio rojalistas filosofas buvo priverstas pasitraukti į Paryžių. Kad ir kaip būtų, labiausiai prie minties, kad tokia būklė iš tikrųjų egzistavo, priartėjusi paties Hobbes’o pastaba buvo ta, kad vieninteliai jokiame karaliui nepavaldūs žmonės patys buvo karaliai, nuolatos kariavę tarpusavyje.

Nepaisant to, daugybė modernių autorių į *Leviataną* žvelgia panašiai, kaip kiti į Rousseau *Samprotavimą*, tarytum jis būtų padėjęs pamatus evoliuciniam istorijos tyrimui; ir nors abiejų darbų pradinis taškas visiškai skirtingas, rezultatas yra panašus¹⁰.

Psichologas Stevenas Pinkeris rašo: „Kalbėdami apie smurtą pirmą kartą bendruomenėse, Hobbes’as ir Rousseau tauškė niekus, nes nė vienas nežinojo apie gyvenimą iki civilizacijos.“ Šiuo požiūriu Pinkeris visiškai teisus. Vis dėlto jis taip pat tikina, kad 1651 metais rašiusiam (ir niekus tauškusiam) Hobbes’ui kažkaip pasisekė pateikti smurto ir jo priežasčių žmonijos istorijoje analizę, kuri „šiandien niekuo nenusileidžia jokiai kitai“¹¹. Šis stulbinantis verdiktas pasmerktų šimtmečius trukusius empirinius tyrimus. Kaip pamatysime toliau, jis visiškai prasilenkia su tiesa¹².

Pinkeris yra tipiškas modernus Hobbes’o šalininkas. Savo 2012 m. išleistame magnum opus *Geresnieji mūsų prigimties angelai: kodėl sumažėjo smurto ir tokiose vėliau pasirodžiusiose knygoje kaip 2018 m. *Proto amžius: mokslas, humanizmas ir pažanga mūsų laikais* jis teigia, kad šiandien gyvename pasaulyje, kuriame apskritai yra daug mažiau smurto ir žiaurumo, palyginti su tuo, ką yra patyrę mūsų protėviai¹³.*

Šie tvirtinimai, ko gero, pasirodys keisti tiems, kurie dažnai žiūri žinias, ar juo labiau tiems, kurie susipažinę su XX amžiaus istorija. Vis dėlto Pinkeris įsitikinęs, kad nuo sentimentų atsiribojusi objektyvi statistinė analizė atskleis, jog gyvename beprecedentės taikos ir saugumo amžiuje. Jo manymu, tai logiškai išplaukia iš gyvenimo suvereniose valstybėse, kurios turi teisėtą smurto monopolį savo teritorijoje, o vadinamosiose „anarchinėse visuomenėse“ iš gilių mūsų evoliucinės praeities daugelio žmonių gyvenimas, priešingai, buvo „baisus, brutalus ir trumpas“.

Pinkerį, kaip ir Hobbes’ą, domina valstybės ištakos, todėl svarbiausiu perėjimo momentu psichologas laiko ne žemdirbystės atsiradimą, o miestų iškilimą. Jis rašo: „Pasak archeologų, žmonės gyveno anarchijos būklėje iki civilizacijos atsiradimo maždaug prieš penkis tūkstančius metų, kai sėslūs žemdirbiai pirmą kartą susibūrė į miestus ir valstybes bei įsteigė pirmąsias valdžios institucijas¹⁴. Kalbant tiesiai šviesiai, toliau seka modernaus psichologo pramanai. Aistringas mokslo šalininkas į šią temą turėtų pažvelgti moksliškai, plačiai įvertindamas tyrimų duomenis, bet šis požiūris į žmonijos priešistorę Pinkerio kaip tik nedomina. Vietoj to jis pasiremia anekdotais, vaizdais ir paskirais sensacingais atradimais, pavyzdžiui, 1991 m. laikraščių antraštėse aptarinėtu „Tirolio Alpių ledo žmogumi Ötzi“.

Pinkeris knygoje klausia: „Kodėl senovės žmonės nepalikto nė vieno dėmesio verto lavono, kurio mirties priežastis nebūtų žmogžudystė?“ Akivaizdus atsakas būtų toks: juk viskas priklauso nuo to, kurį lavoną laikai verto dėmesio.

Iš tiesų, daugiau nei prieš 5 tūkst. metų po Alpes vaikščiojęs žmogus paliko šį pasaulį dėl į šoną pataikiusios strėlės, tačiau nėra jokio pagrindo Ötzi laikyti tipišku pirmąkart būklėje gyvenusiu žmogumi, nors tai ir derintųsi prie Pinkerio argumento. Bet jei jau renkamės subjektyviai, kodėl gi nepažvelgus į ankstesnius palaikus, archeologų vadinamus *Romito 2* (pavadintus pagal Kalabrijoje esančią uolos priedangą, kurioje jie rasti). Pasvarstykime, ką reikėtų priimti tokį sprendimą.

Romito 2 yra 10 tūkst. metų senumo kapas, kuriame palaidotas vyras, turėjęs retą genetinę ligą (akromezomelinę displaziją), – tai sunkus mažaūgiškumo atvejis, dėl kurio jis ne tik būtų laikomas anomalija savo bendruomenėje, bet ir nebūtų galėjęs dalyvauti gyvybiškai svarbiose kalnų medžioklėse. Patologų tyrimas rodo, kad, nepaisant prastos sveikatos ir mitybos, medžiotojų-rinkėjų bendruomenė vis vien padėjo šiam individui išgyventi kūdikystę ir pasiekti paauglystę, išskirdama jam tą patį mėsos davinį kaip visiems kitiems ir galiausiai rūpestingai palaidodama saugioje vietoje¹⁵.

Be to, *Romito 2* nėra pavienis atvejis. Kruopščiai tirdami paleolito medžiotojų-rinkėjų palaikus, archeologai aptinka statistiškai daug sveikatos sutrikimų, taip pat stebėtinais daug atvejų, kai žmogus prižiūrimas iki pat mirties (ir mirus, nes kai kurios laidotuvės būdavusios nepaprastai prabangios)¹⁶. Remdamiesi statistiniais senovės palaikų sveikatos rodiklių duomenimis, prieitume visiškai priešingą išvadą apie pirmąkart žmonių visuomenių santvarką nei Hobbes'o (ir Pinkerio): iš prigimties mūsų rūšis yra rūpestinga ir globėjiska, todėl gyvenimas visai neturi būti baisus, brutalus ir trumpas.

Vis dėlto mes to nedarysime. Vėliau pamatysime, jog paleolito laikotarpiu apskritai laidoti tik išskirtiniai individai. Mes tik norime parodyti, kaip lengva žaisti tą patį žaidimą priešinga kryptimi. Tiesa, tai ne itin prasminga¹⁷. Kai susipažįstame su faktiniais įrodymais, visada pastebime, kad ankstyvojo žmonių socialinio gyvenimo tikrovė buvo daug sudėtingesnė ir kur kas įdomesnė, nei bet kuris šiuolaikinis prigimtinės būklės teoretikas galėtų numanyti.

Jei kalbėtume apie subjektyvią antropologinių atvejų tyrimų atranką ir jų laikymą mūsų „šiuolaikinių protėvių“ pavyzdžiais, tai yra galimais žmonių prigimtinės būklės modeliais, Rousseau tradicijos atstovai paprastai renkasi Afrikos rinkėjus, pavyzdžiui, hadzų, pigmėjų arba bušmėnų genčių atstovus. Hobbes'o šalininkai pirmenybę teikia janomamų genties tyrimams.

Janomamų čiabuvių populiacija daugiausia maitinasi auginamais plantanais bei maniokais ir gyvena tradicinėje savo gimtinėje Amazonės atogrąžų miškuose, pasienyje tarp Pietų Venesuelos ir Šiaurės Brazilijos. Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio janomamai įgijo tipiškų žiaurių laukinių reputaciją: žymiausias juos tyręs etnografas Napoleonas Chagnonas janomamus pavadino „nuožmiais žmonėmis“. Ši gentis to nenusipelnė, nes statistika rodo, kad jie iš tiesų nėra itin žiaurūs: palyginti su kitomis Amerikos indėnų gentimis, žmogžudysčių skaičius janomamų bendruomenėje yra vidutinis arba žemas¹⁸. Tačiau į statistinius duomenis ir vėl krepiama mažiau dėmesio nei į dramatiškus vaizdinius bei istorijas. Janomamai labiausiai išgarsėjo ir tokią spalvingą reputaciją įgijo dėl paties Chagnono: parduota milijonai 1968 m. išėjusios jo knygos *Nuožmieji janomamai* egzempliorių, taip pat pasirodė tokie filmai kaip *Kova kirviais*, kuriame vaizdingai perteiktos genčių kovos. Kurį laiką dėl to Chagnonas buvo žymiausias antropologas pasaulyje, taip janomamai tapo liūdnei pagarsėjusio pirmykščio žmonių smurto atvejo tyrimu ir įgijo mokslinę reikšmę besivystančioje socialinės biologijos srityje.

Vis dėlto reikia būti sąžiningiems Chagnono atžvilgiu (ne visi tokie yra). Jis niekada netvirtino, kad janomamus turėtume laikyti gyvu akmens amžiaus genties pavyzdžiu; tiesą sakant, antropologas dažnai pabrėždavo, kad jie tokie tikrai nėra. Nepaisant to, Chagnonas janomamus paprastai apibūdindavo daugiausia remdamasis dalykais, kurių jiems trūko (o tai antropologams nebūdinga), pavyzdžiui, rašto, policijos, oficialių teisminių institucijų, užuot pažvelgęs į pozityvius šios genties kultūros bruožus, – taip ir sukuriamas tipiškų laukinių įvaizdis¹⁹. Esminis antropologo argumentas tas, kad, žudydami kitus vyrus, janomamų vyrai įgyja tiek kultūrinį, tiek reprodukcinį pranašumą ir, jei šis ryšys tarp smurto ir fizinio pasirengimo bendrai atspindėjo ankstyvosios žmonijos būklę, jis tikriausiai turėjo evoliucinių padarinių visai žmonių rūšiai²⁰.

Šiuo „jei“ išreiškiama net ne didelė, o tiesiog milžiniška sąlyga. Iš kitų antropologų pasipylė klausimai, ne visada draugiški²¹. Chagnonui buvo pareikšti kaltinimai dėl profesinio nusižengimo (daugiausia susiję su etiniais standartais atliekant tyrimus), ir visi stoji į kurią nors pusę. Kai kurie kaltinimai pasirodė esą nepagrįsti, tačiau, kaip pareiškė kitas žymus antropologas Cliffordas Geertzas, įsikarščiąvę Chagnono šalininkai jį paskelbė kruopščios mokslinės antropologijos įsikūnijimu, o visi mokslininką ar jo socialinį darvinizmą kvestionavę žmonės išvadinti „marksistais“, „melagiais“, „kultūriniais kairuoliškos akademinės bendruomenės antropologais“, „ajatolomis“ ir „politiškai korektiškais minkšta-

širdžiais“. Net ir dabar Napoleono Chagnono paminėjimas yra pats lengviausias būdas sukelti antropologų tarpusavio apsivardžiavimą ekstremistais²².

Svarbiausia, kad valstybės neturintys janomamai neva iliustruoja tai, ką Pinkeris vadina „Hobbes'o pinklėmis“, kai individai gentinėse visuomenėse pakliūva į nuolatinį antpuolių ir karų ciklą, todėl gyvena sudėtingą ir nesaugų gyvenimą, vos per kelis žingsnius nuo žiaurios ginklo smaigalio ar kerštingo vėzdo sukeltos mirties. Anot Pinkerio, tokį niūrų likimą mums skyrė evoliucija. Mes nuo jo išsisukome tik todėl, kad patikėjome bendrą savo apsaugą tautinėms valstybėms, teismams ir policijai, taip pat todėl, kad puoselėjome su racionaliomis diskusijomis ir savikontrolė siejamas dorybes, kurias Pinkeris laiko Apšvietos amžių pagimdžiusio Europos „civilizuojančio proceso“ išskirtiniu paveldu (kitaip tariant, jei ne Voltaire'as ir policija, kova dėl Chagnono tyrimų būtų fizinė, o ne vien akademinė).

Šis argumentas turi daugybę trūkumų. Pradėkime nuo akivaizdžiausio. Teiginys, kad mūsų dabartiniai laisvės, lygybės ir demokratijos idealai yra susiję su „Vakarų tradicija“, iš tiesų būtų nepaprastai nustebinęs tokį žmogų kaip Voltaire'as. Netrukus pamatysime, kad šiuos idealus pasiūlė Apšvietos mąstytojai beveik visada juos perteikdavo užsieniečių, netgi tokių „laukinių“, kaip janomamai, lūpomis. Tai neturėtų stebinti, nes beveik neįmanoma rasti Vakarų tradicijai priklausančio autoriaus, nuo Platono, Marko Aurelijaus iki Erazmo Roterdamiečio, kuris nebūtų aiškiai pareiškęs, jog tokioms idėjoms nepritarų. Demokratijos terminas gal ir nukaltas Europoje (nors ir tuo galima paabejoti, nes Graikija tuo metu kultūriškai buvo artimesnė Šiaurės Afrikai ir Artimiesiems Rytams nei, tarkim, Anglijai), bet labai sunku surasti bent vieną iki XIX amžiaus gyvenusį Europos autorių, kuris demokratijos nebūtų laikęs siaubinga valdymo forma²³.

Dėl akivaizdžių priešasčių Hobbes'o poziciją paprastai palaiko politinės dešinės šalininkai, o Rousseau – kairiųjų pažiūrų atstovai. Pinkeris save pristato kaip racionalų centristą, smerkiantį vadinamuosius radikalus iš abiejų pusių. Bet kam tada atkakliai tvirtinti, kad visos reikšmingos žmonijos pažangos formos iki XX amžiaus priskirtinos tik vienai žmonių grupei, kuri save vadino „baltųjų rase“ (o dabar paprastai vartoja labiau priimtina „Vakarų civilizacijos“ sinonimą)? Nėra jokio pagrindo žengti šį žingsnį. Būtų taip pat lengva (tiesą sakant, netgi lengviau) įvardyti reiškinius, kurie laikytini pirmaisiais racionalizmo, teisėtumo, patariamosios demokratijos ir pan. proveržiais visame pasaulyje, ir tik tada papasakoti, kaip jie įsiliejo į dabartinę pasaulinę sistemą²⁴.

Atkaklų tvirtinimą, kad visi geri dalykai, priešingai, ateina vien iš Europos, galima vertinti kaip retrospektyvų genocido pateisinimą, nes, remiantis Pinkeriu, išeitų, jog visame pasaulyje Europos valstybių vykdyta vergovė, prievartavimai, masinės žudynės ir ištisų civilizacijų naikinimas tėra dar vienas įprasto žmonių elgesio pavyzdys, niekaip neišsiskiriantis iš kitų. Vadovaujantis šiuo argumentu, tokiais būdais palikuoniams perteiktos Pinkerio „grynai“ europietiškomis laikomos laisvės, lygybės prieš įstatymą ir žmogaus teisių sampratos.

Jis tikina, kad, nepaisant praeities blogybių, turime tvirtą pagrindą būti optimistiški, netgi laimingi dėl kelio, kuriuo žengia žmonija. Tiesa, Pinkeris pripažįsta, kad dar yra kur tobulėti tokiose srityse kaip skurdo mažinimas, pajamų nelygybė ar netgi taika ir saugumas, tačiau apskritai imant ir atsižvelgiant į žemėje gyvenančių žmonių skaičių dabartinė situacija atspindi išpūdingą pažangą, palyginti su tuo, ką iki šiol mūsų rūšis yra istorijoje pasiekusi (nebent, pavyzdžiui, esi juodaodis ar gyveni Sirijoje). Psichologo manymu, modernus gyvenimas kone visais atžvilgiais geresnis nei bet kada anksčiau. Tada Pinkeris pateikia įmantrių statistinių duomenų, kuriais siekia parodyti, kaip kas dieną visais požiūriais ir parametrais, kokius tik galime įsivaizduoti – sveikatą, saugumą, išsilavinimą, patogumus – viskas tik gerėja.

Sunku prieštarauti skaičiams, bet, kaip sako statistikai, duomenų kokybė priklauso nuo juos grindžiančių prielaidų kokybės. Ar „Vakarų civilizacija“ iš tiesų pagerino visų žmonių gyvenimą? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, kaip matuosi laimę, o tai padaryti nepaprastai sudėtinga. Iš esmės vienintelis patikimas metodas nustatyti, ar vienas gyvenimo būdas iš tikrųjų teikia daugiau malonumo, pasitenkinimo, laimės arba yra dėl kitų priežasčių priimtinesnis už alternatyvą, yra leisti žmonėms patirti abu, duoti pasirinkti ir stebėti, ką jie darys. Pavyzdžiui, jei Pinkeris teisus, tada bet kuris sveiko proto žmogus, kuriam leidžiama rinktis tarp žiauraus chaoso bei didžiulio skurdo „gentinėje“ žmonijos evoliucijos stadijoje ir santykinio Vakarų civilizacijos saugumo bei gerovės, nedvejodamas stvertųsi saugumo²⁵.

Tačiau empirinių duomenų *yra* ir jie rodo, kad Pinkerio išvados visiškai klaidingos.

Per pastaruosius keletą amžių pasitaikė daugybė atvejų, kai individai atsidurdavo būtent tokioje situacijoje ir jie beveik niekada nepriimdavo sprendimo, kurį būtų pranašavęs Pinkeris. Kai kurie suprantamai, racionaliai paaiškino, kodėl pasi-

rinko vienaip, o ne kitaip. Pažvelkime į Helenos Valero atvejį – tai ispanų kilmės šeimoje gimusi brazilė, Pinkerio vadinama „baltaode mergina“, kurią 1932 m. su tėvais keliaujančią palei atokią Rio Dimiti upę pagrobė janomamai.

Du dešimtmečius Valero gyveno su keliomis janomamų šeimomis, du kartus ištekėjo ir galiausiai gavo svarbias pareigas savo bendruomenėje. Pinkeris cituoja ištrauką iš Valero paliktų atsiminimų, kur aprašomas brutalus janomamų užpuolimas²⁶. Jis nepamini, jog 1956 m. ši moteris paliko gentį, siekdama surasti savo biologinę šeimą ir vėl gyventi „Vakarų civilizacijoje“, bet čia ji ne kartą badavo, be to, nuolatos jausdavosi prislėgta ir vieniša. Po kurio laiko, kai galėjo priimti visiškai sąmoningą sprendimą, Helena Valero nusprendė, jog jai labiau patinka gyventi su janomamais, todėl grįžo pas juos²⁷.

Šios moters istorija anaip tol nėra išskirtinė. Kolonijinėje Šiaurės ir Pietų Amerikos istorijoje užfiksuota daugybė pasakojimų apie čiabuvių pagrobtus ar įsivaikintus naujakurius, kurie rinkdamiesi, kur gyventi, kone visada pasilikdavo su vietiniais²⁸. Taip būdavo ir su pagrobtais vaikais. Vėl susidūrę su savo biologiniais tėvais, daugelis bėgdavo pas tėvius²⁹. O štai Amerikos indėnai, patekę į Europos visuomenę, nes buvo įvaikinti arba susituokę, įskaitant tuos, kurie, skirtingai nei vargšė Helena Valero, buvo turtingi ir išsilavinę, kone visada elgdavosi priešingai: pirma pasitaikiusia proga pabėgdavo arba, iš visų jėgų stengėsi prisitaikyti, bet galiausiai nesėkmingai, gyvenimo pabaigoje grįždavo į čiabuvių visuomenę.

Bene iškalingiausiai šis reiškinys aprašytas privačiame Benjamino Franklino laiške draugui:

Tarp mūsų augusiam indėnų vaikui, išmokytam mūsų kalbos ir pripratintam prie mūsų papročių, užtenka vos kartą pamatyti savo giminaičius, pasivaikščioti su jais, ir jau nieku gyvu neįkalbėsi jo sugrįžti, o kad šis reiškinys pasitaiko ne tik tarp indėnų, aišku iš to, jog į jų nelaisvę jaunystėje patekę bet kurios lyties baltaodžiai, kurį laiką su indėnais pagyvenę, bet vėliau išpirkti draugų, kurie su jais elgėsi kaip įmanoma švelniau, kad įtikintų pasilikti su anglais, per tą trumpą laiką pasibaisėdavo mūsų gyvenimo būdu ir tuo, kiek rūpesčio bei vargų jis sukeldavo, todėl pirmai progai pasitaikius vėl pabėgdavo į miškus, iš kur jų jau nebesusigražinsi. Prisimenu girdėjęs vieną atvejį, kai namo sugrąžintam asmeniui buvo patikėta daug turto, tačiau matydamas, kad juo reikia rūpintis, šis viską atidavė jaunesniam broliui, sau pasilikdamas tik ginklą ir vilnonį apsiaustą, kuriuos pasiėmęs vėl grįžo į džungles³⁰.

Dauguma įsivėlusiujų į tokias civilizacijų varžybas (jeigu jas galima taip vadinti) pateikė aiškius motyvus, kodėl pasirinko likti su buvusiais pagrobėjais. Kai kurie pabrėžė Amerikos indėnų visuomenėse propaguojamą laisvę, ypač seksualinę, taip pat laisvę nuolatos nesiplūkti siekiant žemės ir turto³¹. Kiti atkreipė dėmesį į „indėnų“ nenorą leisti kam nors skursti, alksti ar gyventi nepritekliuje. Taip buvo ne todėl, kad patys bijotų skurdo, bet veikiau dėl to, kad jiems buvo be galo malonu gyventi visuomenėje, kurioje niekas kitas neskurdo (galbūt tai panašu į Oscaro Wilde'o atvejį – jis teigė esąs socializmo šalininkas, nes nemėgo žiūrėti į vargšus ar klausytis jų istorijų). Užaugusiems benamių ir elgetų pilname mieste, o tokių, deja, dauguma, visada būna kiek netikėta sužinoti, kad taip neprivalo būti.

Kiti pastebėjo, kaip lengvai į „indėnų“ šeimas patekę pašaliečiai sulaukia pripažinimo ir gauna svarbias pareigas savo naujose bendruomenėse, tapdami vadų rato nariais ar net patys tapdami vadais³². Vakarų propagandininkai be perstogės kalba apie lygias galimybes, tačiau atrodo, kad būtent indėnų visuomenėse jos iš tikrųjų egzistavo. Vis dėlto dažniausiai pasitaikančios priežastys buvo susijusios su Amerikos indėnų bendruomenėse patirtais glaudžiais socialiniais ryšiais: abipusiu rūpesčiu, meile ir, svarbiausia, laime, kurių nebuvo įmanoma atkurti grįžus prie europietiško gyvenimo būdo. „Saugumas“ turi daugybę pavidalų. Jautiesi saugiau žinodamas, kad statistiškai nelabai tikėtina būti nušautam strėle. Tačiau saugus jautiesi ir žinodamas, kad turi žmonių, kuriems labai rūpės, jei taip nutiks.

Kodėl tradicinis pasakojimas apie žmonijos istoriją yra ne tik klaidingas, bet ir be reikalo nuobodus

Susidaro įspūdis, kad čiabuvių gyvenimas buvo daug įdomesnis nei gyvenimas „vakarietiškame“ miestelyje ar didmiestyje, ypač dėl to, kad pastarasis siejamas su daug valandų trunkančia monotoniška, pasikartojančia, iš esmės tuščia veikla. Tai, kad mums sunku įsivaizduoti, jog toks alternatyvus gyvenimas gali būti be galo patrauklus ir įdomus, labiau atspindi mūsų vaizduotės nei paties gyvenimo ribas.

Bene kenksmingiausias standartinių pasaulio istorijos pasakojimų aspektas – jie viską išsunkia, redukuoja žmones į kartoninius stereotipus, supaprastina problemas (ar mes iš prigimties esame savanaudžiai ir žiaurūs, o gal geri ir linkę bendradarbiauti?) tiek, kad pakertamas, o gal net sunaikinamas mūsų žmogiškųjų

galimybių suvokimas. „Kilnūs“ laukiniai galiausiai yra tokie pat nuobodūs kaip ir žiaurūs laukiniai; maža to, nei vieni, nei kiti iš tikrųjų neegzistuoja. Helena Valero buvo tvirtai tuo įsitikinusi. Ji tikino, kad janomamai nėra nei šėtonai, nei angelai. Jie tokie pat žmonės, kaip ir mes visi.

Žinoma, tikrovės supaprastinimas yra neatskiriama socialinės teorijos dalis. Pavyzdžiui, galima teigti, kad kone kiekvienas žmogaus veiksmas turi politinį, ekonominį, psichoseksualinį aspektą ir pan. Socialinė teorija iš esmės tėra vaizduotės žaidimas, kai plėtodami argumentą tariame, jog svarbus tik vienas dalykas. Taip iš esmės viską suvedame į karikatūrą, kad aptiktume dėsnius, kurie kitaip liktų nepastebėti. Dėl to tikrosios socialinių mokslų pažangos pagrindas yra drąsa teigti tai, kas galiausiai atrodo kiek juokinga: Karlo Marxo, Sigmundo Freudo ar Claude'o Lévi-Strausso darbai yra tik ryškiausi tokie pavyzdžiai. Siekiant atrasti ką nors nauja, pasaulį reikia supaprastinti. Problemų kyla tada, kai žmonės pasilieka prie supaprastinimų, net ir praėjus daug laiko po pirminio idėjų atradimo.

Hobbes'as ir Rousseau savo amžininkams pasakojo naujų vaizduotės galimybių atvėrusius stulbinančius ir gilius dalykus. Dabar šios idėjos tėra banalus sveikas protas. Jose nėra nieko, kas pateisintų nuolatinį žmonių reikalų supaprastinimą. Šiandien socialinių mokslų atstovai toliau redukuoja praeities kartas į supaprastintas, dvimates karikatūras ne todėl, kad siektų atskleisti mums ką nors originalaus, bet vien todėl, kad tokiu būdu mano atrodantys „moksliški“. Iš tikrųjų taip nuskurdinama istorija, o savo ruožtu ir mūsų galimybių suvokimas. Šią įžangą užbaigsime pavyzdžiu, o tada pereisime prie klausimo esmės.

Nuo pat Adamo Smitho laikų mėginantieji įrodyti, kad šiuolaikinės konkurencingos mainų rinkos formos yra išsisknijusios žmogaus prigimtyje, tvirtina egzistavus vadinamąją „primityviąją prekybą“. Jau prieš dešimtis tūkstančių metų įvairūs daiktai – dažniausiai brangakmeniai, kriauklės ar kiti papuošalai – buvo gabenami didžiuliais atstumais. Dažnai antropologai nustatydavo, kad būtent tokie objektai naudoti kaip „primityvi valiuta“ visame pasaulyje. Argi tai neįrodo, kad kapitalizmas vienokia ar kitokia forma egzistavo visada?

Tokia logika yra visiškai ydinga. Jei brangūs daiktai gabenti dideliais atstumais, tai reiškia „prekybą“, o jei ji vyko, prekyba turėjo būti komercinė, todėl tai, kad prieš 3 tūkst. metų Baltijos gintaras pasiekdavo Viduržemio jūros regioną arba kad kriauklės iš Meksikos įlankos gabentos į Ohają, įrodo buvus tam tikrų

rinkos ekonomikos užuomazgų. Rinkos yra universalios. Todėl rinka privalėjo egzistuoti. Todėl jos yra universalios. Ir taip toliau.

Iš tikrųjų tokie autoriai tepasako, kad patys asmeniškai neišsivaizduoja jokios kitos priežasties keliauti brangiems daiktams. Tačiau vaizduotės trūkumas savaime nėra argumentas. Atrodo, kad šie autoriai bijo siūlyti bet ką, kas skambėtų originaliai, o net ir pasiūlę jaučia pareigą vartoti neapibrėžtai moksliškai skambančią kalbą („tarpreregioninės sąveikos sferos“, „daugiapakopiai mainų tinklai“), kad nereiktų aiškinti, ką konkrečiai šie dalykai reiškia. Iš tiesų antropologija pateikia begalę pavyzdžių, kaip vertingi daiktai nukeliauja didelį atstumą be jokios rinkos ekonomikos.

Svarbiausiame XX amžiaus etnografijos tekste 1922 metų Bronisławo Malinowskio *Ramiojo vandenyno Vakarų pakrantės argonautai* aprašoma, kaip vyrai iš Masimo salų „kula grandinės“ prie Papua Naujosios Gvinėjos irklinėmis kanojomis drąsiai leisdavosi į rizikingas ekspedicijas per pavojingą vandenyną vien tam, kad apsieistų brangiomis paveldėtomis apyrankėmis iš kriauklių bei vėriniais (kiekvienas iš svarbiausių papuošalų turi pavadinimą ir buvusių savininkų istoriją), tačiau juos pasilaiko trumpai, o tada perduoda vėlesnei ekspedicijai iš kitos salos. Paveldėtos brangenybės juda amžinu ratu aplink salų grandinę, įveikdamos šimtus jūrmilių, o apyrankės iš kriauklių ir vėriniai keliauja priešingomis kryptimis. Pašaliniam žmogui šis procesas atrodo beprasmiškas. Masimo salų vyrams tai buvo didžiausias nuotykis, ir nebuvo nieko svarbiau, nei tokiu būdu paskleisti savo vardą ten, kur niekas kitas nėra lankęsis.

Ar tai „prekyba“? Galbūt, bet tokiu atveju visiškai iškreiptume įprastą šio žodžio reikšmę. Iš tikrųjų yra daug etnografinės literatūros, kaip tokie tolimieji mainai veikia visuomenėse be rinkų. Mainai vyksta, nes skirtingos grupės specializuojasi, – vieni garsėja gaminiais iš plunksnų, kiti tiekia druską, trečioje bendruomenėje visos moterys būna keramikės, – kad įsigytų daiktų, kurių nepasigamina patys; kartais viena grupė užsiima žmonių ir daiktų pervežimu. Tačiau dažnai pastebime, kad tokie regioniniai tinklai plėtojami daugiausia dėl to, kad būtų užmegzti draugiški abipusiai ryšiai arba kad rastųsi dingstis retkarčiais vieniems kitus aplankyti³³; yra ir daugybė kitų su „prekyba“ visiškai nesusijusių galimybių.

Išvardykime tik keletą žvelgdami į Šiaurės Ameriką, kad skaitytojas pajustų, ką iš tikrųjų reiškia „tolimos sąveikos sferos“ žmonijos praeityje:

1. **Sapnai ar vizijų paieškos:** XVI–XVII a. irokėziškai kalbančios tautos manė, kad itin svarbu įgyvendinti susapnuotas svajones. Daugelis europiečių ste-

bėjosi indėnų ryžtu keliauti dienų dienas, kad parsivežtų kokį nors daiktą, trofėjų, kristalą ar net gyvūną, pavyzdžiui, susapnuotą šunį. Kiekvienas susapnavęs kokį nors kaimyno ar giminaičio daiktą (virdulį, papuošalą, kaukę ir pan.) galėjo jo pareikalauti; taip tokie daiktai keliaudavo iš vieno miesto į kitą. Sprendimai įveikti didelius atstumus per didžiąsias lygumas ieškant retų ar egzotiškų daiktų būdavo ir vizijų paieškų dalis³⁴.

2. **Keliaujantys gydytojai ir linksmintojai:** 1528 m. sudužus laivui, ispanas Alvaras Nunezas Cabeza de Vaca keliavo iš Floridos per dabartinį Teksasą į Meksiką ir pastebėjo galįs lengvai vykti iš vieno kaimo į kitą (net jei jie kariavo tarpusavyje), siūlydamas mago ir gydytojo paslaugas. Didžiojoje Šiaurės Amerikos dalyje gydytojai taip pat buvo linksmintojai, dažnai turėdavę didelę palydą; įtikėjusieji, jog jų gyvybė buvo išgelbėta, paprastai atiduodavo visą savo turtą, kurį trupė pasidalydavo³⁵. Tokiu būdu brangūs daiktai lengvai nukeliaudavo didžiulius atstumus.
3. **Moterys lošėjos:** daugelyje čiabuvių Šiaurės Amerikos visuomenių moterys buvo užkietėjusios lošėjos; jos dažnai rinkdavosi iš aplinkinių kaimų pažaisti kauliukais arba žaidimą su dubenėliu ir slyvos kauliuku, paprastai įkeisdamos savo kriauklių karolius ar kitus asmeninius papuošalus. Etnografinę literatūrą išmanančio archeologo Warreno DeBoero manymu, dauguma skirtingose žemyno dalyse aptiktų kriauklių ir kitų egzotiškų daiktų ten ilgainiui atsidūrė dėl to, kad buvo nuolatos statomi ir pralaimimi tokio pobūdžio žaidimuose tarp kaimų³⁶.

Galėtume pateikti ir daugiau pavyzdžių, bet skaitytojas jau turbūt suprato pagrindinę mūsų mintį. Tiesiog spėliodami, ką žmonės veikė ankstesniais laikais kitose vietose, beveik visada pasirenkame ką nors mažiau įdomaus ir keisto, trumpai tariant, mažiau žmogiško, palyginti su tuo, kas tikriausiai vyko.

Apie tai, kas bus toliau

Šioje knygoje mes ne tik pateiksime naują žmonijos istoriją, bet ir supažindinsime skaitytoją su nauju istorijos mokslu, kuris sugrąžina mūsų protėviams visą jų žmogiškumą. Užuoat klausę, kaip tapome nelygūs, aiškinsimės, kaip „nelygybė“ apskritai tapo tokia didele problema, tada pamažu pateiksime alternatyvų dabartines žinias labiau atitinkantį pasakojimą. Jei žmonės 95 proc. savo evoliucinės praeities praleido ne mažose medžiotojų-rinkėjų bandose, tai ką jie visą tą laiką

veikė? Jei žemdirbystė ir miestai nesukūrė hierarchijos ir dominavimo, tai ką jie sukūrė? Kas iš tikrųjų vyko tuo laikotarpiu, kuris paprastai siejamas su „valstybės“ atsiradimu? Atsakymai dažnai būna netikėti ir rodo, kad žmonijos istorijos eiga yra mažiau pastovi ir labiau atvira žaismingoms galimybėms, nei paprastai manome.

Taigi tam tikra prasme šioje knygoje tiesiog bandome padėti pamatus naujai pasaulio istorijai, panašiai kaip XX a. ketvirtajame dešimtmetyje „neolito revoliucijos“ ir „miestų revoliucijos“ sąvokas sukūręs Gordonas Childe'as. Todėl ji yra netolygi ir neišsami. Kartu šia knyga siekiama atrasti teisingus klausimus. Jeigu klausimas „iš kur atsirado nelygybė?“ nėra svarbiausias istorijos klausimas – kuris tada turėtų užimti jo vietą? Kaip rodo pasakojimai apie kadaise į nelaisvę patekusių europiečių pabėgimus atgal į džiungles, Rousseau nevisiškai klydo. Kažkas *buvo* prarasta. Jis tiesiog turėjo gana išskirtinį (ir galiausiai klaidingą) supratimą apie tai, ko netekome. O kaip mums tai apibūdinti? Ir ar tikrai viskas prarasta? Kokia to dalyko sąsaja su socialinių pokyčių galimybėmis šiandien?

Mes, t. y. abu šios knygos autoriai, jau maždaug dešimtmetį daug tarpusavyje aptarinėjame būtent šiuos klausimus. Dėl šios priežasties knygos struktūra kiek neįprasta – klausimo „iš kur atsirado socialinė nelygybė?“ istorines šaknis atsekame iki XVII a. vykusių susitikimų tarp Europos kolonistų ir Amerikos čiabuvių intelektualų. Šių susitikimų įtaka vadinamajai Apšvietai ir mūsų pagrindinėms žmonijos istorijos sampratoms yra subtilesnė ir gilesnė, nei norime pripažinti. Kaip išsiaiškinome, jų peržiūra turi stulbinančių pasekmių šiandieniniam žmonijos praeities suvokimui, įskaitant žemdirbystės, nuosavybės, miestų, demokratijos, vergovės ir pačios civilizacijos kilmės sampratas. Galiausiai nusprendėme parašyti knygą, kuri bent tam tikru mastu atspindėtų mūsų mąstymo evoliuciją. Savo pokalbiuose tikrąjį proveržį pasiekėme nusprendę visiškai atsiriboti nuo tokių Europos mąstytojų kaip Rousseau, ir verčiau apsvarstyti juos įkvėpusių čiabuvių mąstytojų aptartas perspektyvas.

Tad ir pradėkime nuo to.

Kodėl istorija dažnai pristato protėvius kaip primityvius, nors jie kūrė sudėtingas kultūras? Ar demokratija ir socialinė lygybė buvo įmanomos jau prieš tūkstančius metų?

ĮŽVALGI STUDIJA, SIŪLANTI NETIKĖTĄ POŽIŪRĮ Į ŽMONIJOS ISTORIJĄ.

„Žmonijos aušra“ meta iššūkį įsitvirtinusioms prielaidoms apie socialinę evoliuciją. Remdamiesi naujausiais archeologijos ir antropologijos tyrimais, knygos autoriai atskleidžia – istorija tampa daug gyvesnė ir įdomesnė, kai nusimetame išankstinių nuostatų grandines ir drįstame pamatyti jos daugialypiškumą: nuo mažų bendruomenių iki pirmųjų miestų, nuo žemdirbystės iki socialinių struktūrų, kuriose kūrybiškumas, lygybė ir laisvė egzistavo šalia galios formų. Ši knyga griauja įsitvirtinusių mitus apie valstybę, demokratiją ir nelygybę bei siūlo naują, moksliškai pagrįstą požiūrį į žmonijos istoriją.

DAVIDAS GRAEBERIS buvo antropologijos profesorius Londono ekonomikos mokykloje. Jis yra knygų *Skola: pirmieji 5000 metų* (*Debt: The First 5,000 Years*) ir *Bepasimiški darbai: teorija* (*Bullshit Jobs: A Theory*) autorius, bendradarbiavęs su žurnalais *Harper's Magazine*, *The Guardian* ir *The Baffler*. Mąstytojas ir žinomas aktyvistas, savo ankstyvąją veiklą prisidėjęs prie to, kad „Occupy Wall Street“ taptų judėjimu, apibrėžusiu ištisą epochą. D. Graeberis mirė 2020 metais.

DAVIDAS WENGROW yra lyginamosios archeologijos profesorius Londono universiteto koledžo Archeologijos institute, buvęs vizituojantis profesorius Niujorko universitete. Jis yra trijų knygų, tarp jų *Kas kuria civilizaciją?* (*What Makes Civilization?*), autorius. D. Wengrow vykdo archeologinius tyrimus įvairiose Afrikos ir Artimųjų Rytų vietovėse.

Įtraukiantis tyrimas, skatinantis iš naujo permąstyti žmogaus gebėjimus, labiausiai pasididžiujotinas mūsų istorijos akimirkas, mūsų santykį su vietinių tautų kultūromis ir primirštais jų intelektualais bei už ką turime būti jiems dėkingi. Provokuojanti ir praturtinanti knyga.

NOAM CHOMSKY

